

LÂLE DOĞADA, TARİHTE, SANATTA

Gül İREPOĞLU

İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2013.

275 sayfa. ISBN:978-975-08-2408-1

Sümeyye AKKAYA*

Özgün biçimi ve simgesel anlamlarıyla yüzyıllar boyunca bazen stilize bazen de yorumlanarak kullanılan lâle, bahçelerin, tarihin ve sanat dallarının vazgeçilmez unsurlarından birisi hâline gelmiştir. Birçok esere konu olan lâle, bu çalışmada, geçmişten yakın tarihe kadar, yayıldığı bütün alanlarda temsil olmuş örnekler aracılığı ile tek tek incelenmeye çalışılmıştır. Eserin birinci baskısı Yapı Kredi Yayınları tarafından 2013 yılında yapılmıştır. 275 sayfa, 24x34 cm ebatlarında ve kuşe kâğıda basılmış olan eser oldukça hacimli olup görsel kullanım açısından detaylı inceleme imkânı sunmaktadır. Tam sayfa olan resimli sayfalarda sayfa numarasına yer verilmemiş olup diğerlerinde görselin kaynağı yanında ya da ön-arka sayfasında sayfa numaraları bulunmaktadır.

Gül İrepoğlu, “Lâle Doğada, Tarihte, Sanatta” isimli kitabında lâlenin kendisini gösterdiği her alana detaylıca değinmek istemiş fakat kendisinin de ön-sözde belirttiği üzere her alanda ayrı bir kitap olabilecek nitelikte yoğun bir kullanıma sahip olmasından dolayı sadece en kapsamlı şekilde yansıtan örnekleri ele alabilmiştir. Eserin muhtevası lâlenin uzak ve yakın tarihleriyle sınırlandırılmış, günümüz örneklerine yer verilmemiştir. Böylece eser on bir bölümden oluşarak öz ve derli şekilde doğada, tarihte ve sanatta lâlenin ehemmiyeti olarak sunulmuştur.

Birinci bölüm de “Uzun Yollar Aşıp Gelen Çiçek” başlığı altında bir çiçek çeşidi olarak lâlenin terminolojisi, kökeni ve türü hakkında genel bilgiler verilmiştir. Doğru kültürlerinde ve mitolojilerinde sıkça kullanılan lâlenin diğer çiçeklerden ayırt edilişi; Pers, Yunan, Suriye ve İran mitolojik hikâyeleri ile örneklendirilmiştir. Türkiye’deki lale çeşitleri ve yetiştikleri yerler farklı şehirlerdeki lâle fotoğrafları ile aktarılmıştır. Daha sonrasında ise lâlenin nasıl yetiştirilmesi gerektiği hakkında genel hatlarıyla bilgi verilmiştir. Bu konudan

ORCID ID : 0000-0002-4339-5706

DOI : 10.31126/akrajournal.1363538

Geliş Tarihi : 20 Eylül 2023 / Kabul Tarihi: 03 Ocak 2024

*İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Yüksek Lisans Öğrencisi.

sonra yazar, lâlenin Osmanlı topraklarına nasıl girdiği ve sanat dallarında ne şekillerde görülmeye başlandığına değinmiştir. Son olarak ise lâle kelimesinin ve manasının dinsel, tasavvufi ve manevi boyutundan bahsedilerek birinci bölüm tamamlanmıştır.

İkinci bölümde ise “Hayranlıkla Şaşırmak: Nedir Bu Muhteşem Çiçek?” başlığı ile Avrupalı aydınların İstanbul ziyaretlerinde karşılaştıkları lâle çiçeğinden ve çiçeklerin Türklerdeki yerinden ve hangi şekillerde kullandıklarından bahsedilmiştir. Bu bölümde ayrıca Elçi Ogier Ghiselin Busbecq aracılığıyla Avrupa’nın lâle ile tanışmasına da yer verilmiştir. Böylelikle Avrupa’ya ulaşan lâlenin diğer çiçekleri geri planda bırakarak hem imparatorlukların hem de halkın gözdesi hâline gelmesinde elçilerin seyahatnameleri ve mektuplarının rolü ele alınmıştır.

Üçüncü bölümde Osmanlı’nın önemli bir tarihi diliminin bir çiçek adıyla isimlendirilmesine değinilmiştir: “Lâle Devri.” Böylece lâlenin hem Osmanlı Devleti’ndeki önemi vurgulanmak istenmiş, hem de tarihî bağlamdaki yerinden bahsedilmiştir. Buna göre Lâle Devri, Osmanlı dönemi içerisinde tutku, şaşaa ve renk ile özleştirilmiştir. Bununla beraber sanatta, müzikte, mimaride, bezemede vb. alanlarda her şeyden önce zarafetin ve yeniliğin olduğu iddia edilmiştir. Lâle Devrini ‘doruk ve uçurum’ olarak ikiye ayıran yazar, zirveye hızla yükselen devrin sonunu ‘uçurum’ olarak nitelendirmiştir. Bu bölümde kullanım alanlarının artmasıyla birlikte, 18.yüzyıl sanatlarına da yayılan lâlenin kitap ve iç dekorasyon bezemelerinde yaşadığı altın çağa da değinilmiştir. Ayrıca Lâle Devrindeki süslemeleri ile dönemi tam olarak yansıtan mimari yapılar; III. Ahmed Çeşmesi ve III. Ahmed Kütüphanesi vurgulanarak bezemesel açıdan incelenmiştir. Son olarak ise Lâle Devrinin ruhunu fırçası ile yansıtan nakkaş Levni’nin sanatı ve motifleri kullanışı tarihsel gerçeklik bağlamında yorumlanmıştır.

Dördüncü bölümde ise “Lâleyi Övmek” başlığı ile çiçek, bahçe ve farklı konulara sahip kitaplarda bir süsleme çeşidi olarak lâle ele alınmıştır. Şükûfenâmeler (çiçeknameler), risâleler (az yapraklı kitaplar), revnak-ı bostanlar (güzel bahçe kitapları) ve başka konulara sahip kitaplarda görülen lâle motiflerine değinilmiştir. Lâle motifini içeren şükûfenâmeler; Nuruosmaniye Kütüphanesinde bulunan 4076, 4077 ve 4078 numaralı üç adet Resimli Şükûfenâme, Millet Kütüphanesinde bulunan Ali Çelebi Şükûfenâmesi, Ubeydullah Efendi Şükûfenâmesi, Lâlezârî Mehmed Efendi Şükûfenâmesi, Fennî Çelebi Şükûfenâmesi, Abdullah Çelebi Şükûfenâmesi ve Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesinde bulunan Şükûfenâme muhtevasına da değinilerek sıralanmıştır. Şükûfenâmeler dışında lâleye değinen eski bahçecilik eserleri de yine aynı şekilde içeriklerinden bahsedilerek sıralanmıştır. Bu eserler, sadece yazıldıkları dönem olarak sınırlandırılıp incelendiğinde dahi yaklaşık 2000 çeşit lâleye

özgü isim verildiği görülmektedir. Böylelikle yazar bu bölümde farklı kaynaklardan derlediği Arapça, Farsça ve Türkçe olarak lâleye verilen isimleri alfabetik sırayla tek tek ele almıştır.

Beşinci bölümde “Lâlenin Yazdırdığı” başlığı ile lâlenin edebiyata ve şiire konu olmasından bahsedilmiştir. Böylece Lâlenin 15.yüzyılda Türk Divan şiirinde yer bulmasıyla başlayıp 20. Yüzyıla kadar çeşitlenerek geldiği şiir örneklerinde görülmektedir. Necati Bey divanına, Fatih Sultan Mehmed (hük. 1451-1481) divanlarına, Kanuni Sultan Süleyman’a (hük. 1494-1566) ait gazellere, 18.yüzyılın önemli hattatlarından olan Eğrikapılı Râsim Efendi’nin (1688-1756) yazdığı şarkıya, Nedîm’in şiirlerine, Lâle Devri’nin önemli nakkaşlarından biri olan Levni’nin türkülerine ve Bakî’nin dizesindeki ifadesiyle ‘lâle’nin renkli yüz’lerine yer verilerek konu detaylı bir şekilde örneklendirilmiştir. Yazar, *eski İstanbul semtlerini çiçekleriyle birlikte tanımanın yolu*’nun şiirlerden geçtiğini vurgulamıştır. Yahya Kemal (1884-1958), Nazım Hikmet (1901-1963), Ahmet Muhip Dıranas (1909-1980), Melih Cevdet Anday (1915-2002), Behçet Necatigil (1916-1979), Cahit Sıtkı Tarancı (1910-1956), Orhon Murat Arıburnu (1918-1989), Cemal Süreya (1931-1990) gibi birçok önemli şairlerin şiirlerine konu olan lâle ile ilgili dizilere de yer verilmiştir. Şiirlerde çeşitli şekillerde yer alan lâle düz yazıya da geçmiş ve lâlenin dünya edebiyatında da ilham kaynağı olduğu belirtilmiştir. Edebiyat ve şiirde sıkça kullanılan lâle müziğe de girmiş ve birçok makamda kendine yer bulduğu örneklerle açıklanarak beşinci bölüm tamamlanmıştır.

“Lâleyi Tasvir Etmek” başlıklı altıncı bölüm ise “Tezhipte, Minyatürde ve Tuvalde Lâle” olmak üzere üç konu altında toparlanmıştır. 16. Yüzyılda kitap sanatlarında kendini gösteren lâle, saray Başmüzehhibi Kara Memi tarafından en özgün üslubuna yine bu yüzyılda kavuştuğu ifade edilmiştir. Bu dönem ve daha sonraki dönemlerde yazma eserlerde lâlenin bir motif olarak nasıl şekil aldığına, kompozisyonlardaki yerine ve kullanılan renklere değinilmiştir. Osmanlı’nın en önemli kitap sanatlarından biri olan minyatür, tasvir sanatı olmasının yanında ayrıca tarihi yansıtan belgeler niteliğindedir. Bu yüzden minyatür eserlerinde görülen çiçek motiflerinin, süslemelerde yer alan lâle motiflerinin tarihteki yansımalarına kaynaklık edebildiği ifade edilmiştir. Matrakçı Nasuh’un eserlerinde görülen ovalardaki lâleler ile Nakkaş Osman’ın Sûrnâme-i Hümayun eserinde vazolarda sergilenen lâleler, lâlenin gelişimine dair doğadan çıkıp yaşam alanlarına dâhil olmasına örnek olarak verilmiştir. 15. yüzyılda lâleyi henüz ayrı bir tür olarak tanımayan Avrupa’nın tuvallerinde lâleyi görmek mümkün değildir. Fakat 16. yüzyılın sonlarında ressam Giuseppe Arcimboldo tarafından yapılan tablolarında lâleye yer verildiği ifade edilmiştir. Artık bundan sonraki dönemlerde çiçekli natürmortlarda lâlenin sık sık kullanıl-

dığı açıklanmıştır. Bu bölümde Hollandalı çiçek ressamı Ambrosius Bosschaert (1573-1621), empresyonist Claude Monet (1840-1926), Fransız ressam Pierre Auguste Renoir (1841-1919), çağdaş sanat öncüsü Henri Matisse (1869-1954), Paul Cezanne (1839-1906) ve Pablo Picasso (1881-1973) gibi birçok önemli ressamların eserinde de lâleye özellikle yer verildiğinden bahsedilmiştir. Yazar, ressamların eserlerinden görseller aktararak konuyu zenginleştirmiştir. Ayrıca Osmanlı'nın son dönemlerinde tuval resim kültürünün yaygınlık kazanmasıyla birlikte Şeker Ahmed Paşa (1841-1907), Osman Hamdi Bey (1842-1910), Süleyman Seyyid Bey (1842-1913) gibi dönemin ünlü ressamlarının natüromortlarında da lâlelere ara ara yer verildiği ifade edilmiştir.

Yedinci bölüm olan “Lâleyle Bezemek” konusu beş bölüm olarak ele alınmış; ‘Çini Lâle, Ahşap ve Kalemîşi Lâle, Taş ve Mermer Lâle, Lâledân’ olmak üzere bir bezeme unsuru olarak lâlenin girdiği diğer süsleme sanatlarındaki konumu detaylandırılarak aktarılmıştır. Çini olarak lâlenin, Anadolu’da ilk kullanımının beylikler dönemine kadar uzandığına ve uygulanış şekillerine değinilmiştir. Yazar bunu ‘*lâlenin çinide bir bezeme motifi değil, doğrudan doğruya bir resmin parçası olarak betimlendiği bir sekiz köşeli yıldız çini, lâlenin 12.-13. yüzyıllar Anadolu’sundaki öyküsünü anlatır sanki.*’ sözleriyle açıklamıştır. Yazar, bu ifadeyi de Kubadâbâd Sarayı kazısında ortaya çıkan buluntulardan örnekler vererek ifade etmiştir.

İrepoğlu, Anadolu’da görülen çini üzerindeki lâlelerin Osmanlı döneminde renk ve kompozisyon açısından gelişim göstererek farklı bir boyut kazandığına da değinmiştir. Böylelikle Mimar Sinan’ın Rüstem Paşa Camii, Selimiye Camii, Süleymaniye Külliyesi gibi eserlerinde olan lâleli natüralist formdaki çinilerin karşımıza çıkması ile konuyu örneklendirmiştir. İznik çinilerinin mimari yapılarda görülmesinden sonra çeşitli sebeplerle duvar çinilerinde azalma olduğu ve artık İznik yapımı evanilerde lâle motifinin kullanıldığından bahsedilmiştir. Daha sonraları ise İznik çinilerinin yerini Tekfur Sarayı’nda üretilen çiniler ile Kütahya çinilerine bıraktığı ifade edilerek konu tamamlanmıştır.

Yazar, çini üzerinde görülen lâle motifinden sonra ahşap ve kalemîşi olarak lâlenin, camilerin ve sarayların içerisinde hem stilize hem de yorumlanarak nakşedildiğinden söz etmiştir. Bu konuya ise Topkapı Sarayı haremindeki Sultan III. Murad Dairesi’nin kubbesinde bulunan malakârî lâleler örnek olarak verilmiştir. Topkapı Sarayı III. Ahmed Kütüphanesi ve Yemiş Odası’ndaki lâle motifleri de gösterilen diğer örneklerdendir.

“Taş ve Mermer olarak lâle” bölümünde ise Osmanlı dönemi camileri, çeşmeleri ve özellikle mezar taşlarında sıkça kullanılan lâle kabartmalarının olabilecek simgesel anlamlarına değinilmiştir. Yazar konuyla ilgili olarak Selimiye Camii’ndeki müezzinler mahfelinde bulunan ters lâle kabartmasına, Konya Mevlana Müzesi haziresindeki lâlelerle donanmış mezar taşına ve son

olarak III. Ahmed'in Mimar Mehmed Ağa'ya, 1729 yılında yaptırdığı III. Ahmed çeşmesinin üzerinde yer alan lâlelere dikkat çekmiştir.

Hemen hemen her sanat dalında kendine özgü çizgileriyle karşımıza çıkan lâle madende de kullanılmıştır. Bakır, demir, altın, gümüş gibi madenlerde farklı simgesel anlamlarıyla belli bir forma dönüştüğü ifade edilerek örnekler verilmiştir. Yazar, Osmanlı'dan günümüze kadar ulaşabilmiş lâledânların, teker teker değil topluca yan yana durarak dekore edildiğinden ve içerlerine aynı topraktan çıkan lâlelerin tek tek yerleştirilerek lâle bahçelerini temsil ettiğini vurgulamış ve yedinci bölümü tamamlamıştır.

Zarif görüntüsü ve simgesel anlamlarıyla bir motif olarak kumaşa işlenen lâle, sekizinci bölümde, "Lâleyi Dokumak" başlığı ile karşımıza çıkmaktadır. Yazar, Osmanlı kumaşlarına işlenen çiçek motiflerinden sıyrılarak kendini gösteren lâle motifini '*klasik Osmanlı kumaşlarını gözden geçirmek, önce muhteşem bir çiçek bahçesini, sonra da bu bahçenin öncelikli alanlarını kaplayan renk renk lâle bahçelerini seyretmek gibidir.*' ifadeleriyle aktarmaktadır. Böylece bitkisel bezemelerin ve bilhassa lâle motifinin yastık yüzlerine, bohçalara, mendillere, çarşafalara, havlulara ve çadırlara özenle işlendiği anlatılmıştır. Yazar, Lâlenin dokunduğu en önemli unsurlardan birisinin de halılar olduğunu belirtilmiştir. Ayrıca Selçuklulardan Osmanlı'ya kadar geometrik ve bitkisel motiflerin beraber kaynaştığı halılarda stilize lâle motifini görmenin mümkün olduğu da ifade edilmiştir. Divriği Ulu Camii, Konya Sultan Selim Camii, Konya Alaeddin Keykubad Camii'ndeki halıların üzerindeki lâle motifleri örnek olarak sunulmuştur.

Yazar, dokuzuncu bölümde "Bir Mücevher Olarak Lâle" başlığı altında Lâlenin Osmanlı döneminde hem mücevherdeki değerli taşların yuvası olduğuna değinmiş hem de mücevher yüzeyinde bir motif olarak kullanıldığını belirtmiştir. Üzerinde lâle motifli olan mücevher, taht, matara, kalem kutusu, şamdan, ayna mahfazası gibi malzemelerle birlikte konu örneklendirilmiştir.

Onuncu bölüm "Geçmiş Zaman Bahçelerinden Kent Sokaklarına" başlığı ile geçmişten günümüze kadar bulunduğu ortamı varlığı ile süsleyen lâleye değinilmiştir. Saray ve köşk bahçelerini süsleyen lâle yabancı elçi ve gözlemcilerin yazdığı seyahatnamelerden alıntılarla aktarılmıştır. Evliya Çelebi'nin Osmanlı topraklarını karış karış gezerken gördüğü bahçelere değindiği yazılarından kesitler verilerek farklı şehirlerdeki bahçeler hakkında da bilgiler verilmiştir. Zamanla simgeselliğinin yerini sıradanlığa bırakan lâle, günümüz park ve sokaklarında yeniden kendisini gösterdiğine değinerek onuncu bölüm tamamlanmıştır.

Son olarak "Lâleli Sonsöz" bölümünde, lâlenin kullanım alanlarındaki tarihsel değişimlerinden ve günümüzde ulaştığı son noktasından söz edilerek kitap bitirilmiştir.

Gül İrepoğlu, bu eserinde aktardığı bilgileri referanslarla da destekleyerek “Lale”yi eksiksiz bir şekilde anlatmaya çalışmıştır. Eser yoğun ve edebî bir yazım dilinden ziyade, yazarın kendi ifadesi ile ‘*okuyucular nezdinde bilgilerin akılda kalıcı olmasını umarak*’ yer yer sohbet havasında, yer yer şiirsel bir dille yazılmıştır. Bu yazım şekli ile konu akışında dinamik sağlanarak okuyucuların sıkılmadan konular arası geçiş yapması da sağlanmıştır.

Yazarın lâle çiçeğine tek bir pencereden bakmadığı; sanatta, mimaride, doğada hatta tarihteki yerinden bahsederek, kitabın akış uygunluğu da sağlanarak lâle çiçeğinin geniş bir perspektiften incelediği görülmektedir. Böylelikle kitap, başlığına uygun bir içeriğe de sahip olmuştur. Ayrıca ele alınan tüm konulara dair detaylı görseller, kaynakları ile çalışmada yer almıştır. Kullanılan görsellerin yüksek çözünürlüklü ve büyük boyutlu olması eseri zenginleştiren unsurlardan biri olmuştur.

Bu çalışmamızda kitabın içeriğine genel hatlarıyla değinmeye çalıştık. Yazarın gayesi temel alanlar içerisinde lâleye değinmek olsa da konu içeriği ve örnekler geniş tutulduğundan eserin kapsamlı ve hacimli bir çalışma olduğunu belirtmeliyiz. Ayrıca eser oluşturulurken dayandırılan temel kaynaklar sayesinde de hem sanat tarihi araştırmacılarına hem de farklı alanlardan lâleye ilgi duyan okuyuculara bu çalışmanın oldukça faydalı olacağı söylenebilir.